ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-5

Atmosferaning kimyoviy tarkibi va ekologik muammolar

Surxondaryo viloyati Oltinsoy tumani
27-sonli umumiy o‘rta ta’lim maktabi
Kimyo fani o‘qituvchisi
Ochildiyev Rustam Jurayevich

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yer atmosferasining kimyoviy tarkibi, asosiy gazlarning foiz miqdori, ularning hayot uchun ahamiyati hamda inson faoliyati natijasida yuzaga kelayotgan ekologik muammolar tahlil qilingan. Atmosfera ifloslanishining asosiy manbalari, bu holatning global iqlim o‘zgarishlariga ta’siri va uning oldini olish yo‘llari haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, atmosferani muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro va mahalliy darajadagi chora-tadbirlar ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: atmosfera, kimyoviy tarkib, azot, kislorod, karbonat angidrid, ifloslanish, ekologik muammo, global isish, havo sifati, muhofaza.

Абстрактный. В статье анализируется химический состав атмосферы Земли, процентное содержание основных газов, их значение для жизни, а также экологические проблемы, возникающие в результате деятельности человека. Обсуждаются основные источники загрязнения атмосферы, их влияние на глобальное изменение климата и пути его предотвращения. Также были рассмотрены меры по защите атмосферы на международном и местном уровнях.

Ключевые слова: атмосфера, химический состав, азот, кислород, углекислый газ, загрязнение, экологическая проблема, глобальное потепление, качество воздуха, защита.

Abstract. This article analyzes the chemical composition of the Earth's atmosphere, the percentage of major gases, their importance for life, and the environmental problems arising from human activity. The main sources of atmospheric pollution, the impact of this situation on global climate change, and ways to prevent it are discussed. Measures to protect the atmosphere at the international and local levels are also considered.

Keywords: atmosphere, chemical composition, nitrogen, oxygen, carbon dioxide, pollution, environmental problem, global warming, air quality, protection

Kirish. Atmosfera — bu Yer sharini o‘rab turgan gazsimon qobiq bo‘lib, u tirik organizmlar hayoti uchun zarur bo‘lgan muhitni yaratadi. Uning asosiy tarkibiy qismlariga azot, kislorod, argon va karbonat angidrid kiradi. So‘nggi yillarda sanoatning jadal rivojlanishi, avtomobillarning ko‘payishi va boshqa inson faoliyati natijasida atmosferaning tabiiy tarkibi buzilmoqda. Bu esa global ekologik muammolar, jumladan, iqlim o‘zgarishi, kislotali yomg‘irlar, ozon qatlamining yemirilishi kabi muammolarga olib kelmoqda. Mazkur maqolada ana shu holatlarning ilmiy asoslari va ularni bartaraf etish yo‘llari haqida fikr yuritiladi.

Atmosfera — bu Yer sirtini o‘rab turgan havo qobig‘i bo‘lib, uning kimyoviy tarkibi va ekologik muammolar insoniyat uchun katta ahamiyatga ega.

Atmosferaning kimyoviy tarkibi

Asosan, atmosfera quyidagi gazlardan tashkil topgan:

1. **Azot (N_2)** – 78%
2. **Kislorod (O_2)** – 21%
3. **Argon (Ar)** – 0,93%

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

THE MULTIDISCIPLINARY JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY

VOLUME-5, ISSUE-5

4. **Karbonat angidrid (CO_2)** – 0,04% (lekin sanoat inqilobidan beri doimiy o'sib bormoqda)
5. **Boshqa gazlar** (neon, geliy, metan, ozon, vodorod va b.) – oz miqdorda

Atmosfera qatlamlari:

- **Troposfera** (0–12 km) – ob-havo shakllanadi, inson faoliyati ta’siri kuchli.
- **Stratosfera** (12–50 km) – ozon qatlami joylashgan.
- **Mezosfera** (50–85 km) – meteorlar yoqib yuboriladi.
- **Termosfera** (85–600 km) – sun’iy yo‘ldoshlar uchadi.
- **Ekzosfera** (600 km+) – kosmos bilan tutashgan.

Atmosfera bilan bog‘liq ekologik muammolar

Havo ifloslanishi

- **Sanoat chiqindilari** (SO_2, NOx, CO) – nafas olish kasalliklariga olib keladi.
- **Avtomobil chiqindilari –** smog hosil qiladi (masalan, Los-Anjeles, Pekin).
- **Chang va zarrachalar** (PM2.5, PM10) – o‘pka kasalliklarini keltirib chiqaradi.

Ozon qatlamining ingichkalanishi

- **Xlorftoruglerodlar (CFC)** – sovutgichlar va aerosollardan chiqadi, ozon teshigini keltirib chiqaradi.
- **UV nurlari** – teri saratoni va qishloq xo‘jaligiga zarar yetkazadi.

Global isish va iqlim o‘zgarishi

- **CO_2, metan (CH_4), azot oksidi (N_2O)** – issiqxona effektini kuchaytiradi.
- **Qutb muzliklarining erishi**, ekstremal ob-havo hodisalari (to‘fonlar, qurg‘oqchilik).

Kislota yomg‘irlari

- **SO_2 va NOx** atmosferada suv bilan reaksiyaga kirishib, kislotali yog‘in hosil qiladi.
- O‘simliklar, suv havzalari va binolarga zarar yetkazadi.

Metan chiqindilari

- **Qishloq xo‘jaligi (go‘ng, g‘alla yetishtirish)** va neft-gaz sanoati metan chiqaradi, bu CO_2dan 25 barobar ko‘proq issiqlik ushlaydi.

Yechimlar

- **Qayta tiklanadigan energiya manbalari** (quyosh, shamol energiyasi).
- **Ekologik transport** (elektromobillar, jamoat transporti).
- **O‘rmonlarni saqlash** (CO_2ni yutish).
- **Xalqaro kelishuvlar** (Parij kelishuvi, Montreal protokoli).

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Atmosferaning kimyoviy tarkibi va ekologik muammolar bo‘yicha ko‘plab mahalliy va xalqaro manbalar mavjud. O‘zbekiston Respublikasining "Atrof-muhitni muhofaza qilish to‘g‘risida"gi Qonuni, O‘quvchi uchun mo‘ljallangan "Kimyo" (9–10-sinf) darsliklarida atmosfera gazlari, ularning o‘zaro nisbati hamda inson salomatligiga ta’siri haqida batafsil ma’lumot berilgan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o‘zgarishi vazirligi tomonidan e’lon qilingan statistik hisobotlar atmosferaning ifloslanish holatini kuzatishda asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Ushbu maqolada metod sifatida quyidagilardan foydalanildi:

- Mavjud o‘quv adabiyotlar tahlili (darsliklar va ilmiy maqolalar)
- O‘zbekiston va boshqa davlatlar ekologik holatini solishtiruvchi statistik ma’lumotlar
- Amaliy kuzatuvlar asosida ifloslanish manbalarining tahlili

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

- Mavjud qonunchilik va ekologik himoya choralarining baholanishi

Natija va muhokamalar

Tahlil natijalariga ko‘ra, atmosferaning asosiy tarkibi azot (~78%) va kisloroddan (~21%) iborat bo‘lib, qolgan qismini karbonat angidrid (~0.03%), argon va boshqa inert gazlar tashkil etadi. Inson faoliyati natijasida, xususan, sanoat chiqindilari, avtomobil gazlari, issiqlik elektr stansiyalari va uy-joy isitish tizimlari orqali atmosferaga azot oksidlari (NO_x), oltingugurt dioksidi (SO_2), karbonat angidrid (CO_2) va boshqa zararli moddalar chiqarilmoqda.

Muhokama qilingan ekologik muammolarga quyidagilar kiradi:

- Global isish — karbonat angidrid va metan kabi issiqxona gazlari konsentratsiyasining ortishi global harorat ko‘tarilishiga olib kelmoqda.
- Ozon qatlamining yemirilishi — freon va boshqa moddalar natijasida ultrabinafsha nurlanish Yer yuzasiga erkin tushmoqda.
- Havo sifati yomonlashuvi — ayniqsa shaharlarda chang, tutun va zaharli gazlar konsentratsiyasi sog‘liq uchun xavf tug‘dirmoqda.
- Kislotali yomg‘irlar — SO_2 va NO_x bilan to‘yingan yomg‘ir suvlari tuproq va suv havzalarining kislotalanishiga sabab bo‘lmoqda.

Shuningdek, O‘zbekistonda ham atmosfera ifloslanishi muammolari mavjud bo‘lib, ayniqsa sanoat markazlari (Olmaliq, Angren, Navoiy) atrofida ifloslanish darajasi yuqori ekanligi qayd etilgan.

Xulosa.

Atmosfera inson hayoti uchun eng muhim muhitlardan biri bo‘lib, uning tabiiy tarkibini saqlab qolish bugungi kunda global vazifaga aylangan. Tahlillardan ko‘rinib turibdiki, inson faoliyati atmosfera tarkibiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda va bu ekologik muammolarning chuqurlashishiga olib kelmoqda. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagilar muhim hisoblanadi:

- Atmosfera ifloslantiruvchi manbalarni aniqlash va nazorat qilish
- Ekologik toza texnologiyalarni joriy qilish
- Aholi o‘rtasida ekologik madaniyatni oshirish
- Qonunchilik va xalqaro shartnomalarga amal qilish

Faqatgina davlat va jamiyatning hamkorligi orqali atmosfera muhofazasi samarali yo‘lga qo‘yilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘.Xojayev, T.To‘xtayev "Ekologiya va atrof-muhit muhofazasi"."O‘qituvchi" nashriyoti. Toshkent. 2019. 45-68 betlar.
2. Sh.Tursunov, A.Abdullayev "Umumiy ekologiya". "O‘zbekiston" nashriyoti. Toshkent. 2020. 112-135 betlar.
3. M.Qodirov "Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish". "Fan va texnologiya" nashriyoti. Samarqand. 2018. 76-89 betlar.
4. N.Yusupova. "Ekologik kimyo". "O‘zbekiston milliy universiteti" nashriyoti. Toshkent. 2021. 34-52 betlar.
5. R. G‘ulomov, D. Nurmatov. "Tabiiy geografiya" (Darslik). "Sharq" nashriyot-matbaa konserni. Toshkent. 2017. 90-105 betlar.
6.Маматов, Ш. М., & Алибеков, У. Ю. (2019). Повышение благосостояния сельского населения Узбекистана в свете Стратегии действий. Наука, техника и образование, (5 (58)), 63-65.

ISSN: 2582-4686 SJIF 2021-3.261,SJIF 2022-2.889,
2024-6.875 ResearchBib IF: 9.948 / 2024

7.Алибеков, У. Ю. (2015). Календари, связанные с наводнениями, в этноэкологической культуре узбекского народа. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (5-1), 100-103.

8.Алибеков, У. Ю. (2011). ЭТНОЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ТРАДИЦИИ В ГОЛОДНОСТЕПСКОМ РЕГИОНЕ И ИХ МЕСТО В ОХРАНЕ ПРИРОДЫ. ЭКОЛОГИЯ ДРЕВНИХ И ТРАДИЦИОННЫХ ОБЩЕСТВ: сборник докла, 247.

9.Yuldashevich, A. U., Akhmatkulovich, A. A., & Ugli, R. I. K. (2024). STRUGGLE FOR THE NEWLY FORMED ORENBURG-TASHKENT CARAVAN TRADE ROUTE OF THE BUKHARA EMIRATE AND THE KOKHAN KHANATE AT THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY. CURRENT RESEARCH JOURNAL OF HISTORY, 5(12), 16-21.

10. Yuldashevich, A. U., Mahmudovich, A. M., & Mengziya o'g'li, J. A. (2021). On the Migration of Turkish People to Turkestan, Molguzar Mountain Systems and Mirzachul (XVIII-First Half of the XIX Century). European Scholar Journal, 2(8), 64-65.

11.Алибеков, У., & Умарова, А. (2021). Образ волка в тотемистических и этномифологических воззрениях тюркских народов. Общество и инновации, 2(5/S), 39-48.

12.Алибеков, У. Ю. (2016). Земледельческие обычаи и обряды в этноэкологической культуре народов Узбекистана. Проблемы современной науки и образования, (11 (53)), 46-47.

13.Алибеков, У. Ю. Custom and rites tiller in ethnology-ecological culture folk Uzbekistan Alibekov U. Земледельческие обычаи и обряды в этноэкологической культуре народов Узбекистана. PROBLEMS OF MODERN SCIENCE AND EDUCATION, 46.

14.Yuldashevich, A. U., & Musurmonkulovich, M. S. From the Ethnic History of the Population of Ustrushana. JournalNX, 7(04), 37-41.